

La gramaticalització de *temps ha*: de la noció de ‘temps transcorregut’ als usos discursius (segles XVI–XX)

Josep Vicent Garcia Sebastià (Alacant)

Summary: This paper analyses the process of discursivation of time constructions containing the verb *haver*. These forms were the Old Catalan equivalent of current expressions using the verb *fer* (e.g. “Fa temps que no et veig”). At the beginning of the Modern Age, some constructs containing *haver* started to be used in certain contexts from which an intensive pragmatic value may be inferred. According to the occurrences extracted from textual corpora, in current the Catalan language time constructions including *haver* can only be found in (more or less) saturated constructions used as pragmatic or register markers.

Keywords: Old Catalan, Modern Catalan, Contemporary Catalan, corpus linguistics, time determination, grammaticalization, discursive markers, register markers ■

■ 1 Introducció¹

Actualment, *temps ha* –i altres formes semblants, com ara *anys ha*– és una construcció de caràcter arcaic i rutinitzat que s’usa per localitzar situacions en un passat relativament llunyà respecte del moment d’enunciació o un altre moment de referència. A més, funciona com a marcador de registre

1 Aquest estudi ha estat desenvolupat al si de l’Institut Superior d’Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (Programa de la Generalitat Valenciana per a la Constitució i Acreditació d’Instituts Superiors d’Investigació Cooperativa d’Excel·lència, ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes d’investigació següents: “Gramàtica del Català Modern (1601–1834)” (MINECO, ref. FFI2012-37103); “Continuació de la Gramàtica del Català Modern (1601–1834)” (MINECO, ref. FFI2015-69694-P); “Constitució d’un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)” (IEC, refs. PT 2012-S04-MARTINES; IEC1-15X); Digicotracam (Programa PROMETEO per a Grups d’Investigació en I+D d’Excel·lència, Generalitat Valenciana, ref. PROMETEOII-2014-01), finançat amb fons FEDER de la UE; i el “Grup d’Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció” (Universitat d’Alacant, ref. GITE-09009-UA). A més, ha estat possible gràcies a la concessió d’un ajut per a la contractació de Personal Docent Investigador en formació de caràcter predoctoral, Programa VALi+d (ACIF/2015/336).

(Biber, 1994), atès que es fa servir majoritàriament en textos amb un nivell de formalitat elevada. L'origen del constructe es remunta al segle XIII (Martines, 2015b; en premsa). En aquesta època *haver* ja havia codificat el valor temporal i, en conseqüència, designava el període de 'temps transcorregut entre dos moments referencials' (Garcia, 2015), el qual podia ser breu o extens, definit o indefinit (vg. § 3).

Els usos temporals de *haver* durant l'edat mitjana i l'edat moderna equivalen a les expressions actuals de temps transcorregut amb el verb *fer* (p. ex. "Fa temps que no et veig"). Com veurem, les formes amb *fer* no irrompen —almenys en la producció escrita— fins a començaments del segle XVI. Al llarg dels segles XVII i XVIII les construccions de temps transcorregut amb *fer* desplacen progressivament *haver* de l'àmbit de l'expressió temporal. De fet, en el període contemporani *haver* només es conserva en expressions rutinitzades amb valor intensiu. Aquesta evolució és semblant a la que experimenten les construccions de temps transcorregut en espanyol, ja que el verb *hacer* també ha substituït progressivament el verb *haber* en aquests usos (Díez-Itza, 1991: 11). En francès i en portuguès, en canvi, encara es fan servir els verbs *avoir* i *haver* per expressar el transcurs del temps, si bé és cert que, modernament, *faire* i *fazer* també han codificat valors associats a aquesta mateixa noció (Howe / Ranson, 2010; Mória, 2011).

Paral·lelament a l'expansió de *fer* com a verb d'expressió temporal, les construccions amb *haver* experimenten, al llarg del període modern i contemporani, un procés de gramaticalització cap a valors més intensius i pragmàtics. L'objectiu principal del present article és, doncs, descriure alguns dels aspectes més interessants d'aquesta evolució. A hores d'ara hi ha diversos treballs sobre les característiques sintàctiques i semàntiques de les construccions de temps transcorregut en català. Així, amb un plantejament sincrònic i contemporani, Rigau (2001) analitza les funcions sintàctiques de les expressions temporals amb *fer* i explica el significat d'aquestes formes en relació amb les construccions de tipus existencial presentacional. Per la seua banda, Solà i Pujols (2002) descriu els valors temporals dels constructes. I Solà (2002) exposa les dificultats que presenta l'estructura temporal amb *que* per a ésser definida des d'un punt de vista sintàctic. Pel que fa a la perspectiva diacrònica, ja hem estudiat diferents aspectes del procés de gramaticalització de les formes temporals amb *haver*, com ara l'ús del pronom locatiu (Garcia, 2015).

En aquest cas, per resseguir l'evolució dels constructes amb *haver* hem buidat alguns corpus històrics i contemporanis i hem analitzat els resultats obtinguts amb l'ajuda de principis teòrics provinents dels estudis del canvi

semàntic basats en l'ús. Concretament, hem consultat el *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic* (CIMGCA) i el *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern* (CIMGMod), inserits tots dos en el *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* (CIMTAC), per a estudiar l'estat de la construcció durant l'edat mitjana i l'edat moderna respectivament. D'altra banda, per al període contemporani hem buidat el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (CTILC). Quant a l'anàlisi dels fenòmens, aprofitem alguns conceptes de la Gramàtica de Construccions (Goldberg, 2006) i de les teories del canvi semàntic de base pragmatista, com ara els treballs de Traugott (2010; 2012; Traugott / Dasher, 2002; Traugott / Trousdale, 2013).

■ 2 La localització temporal i la noció de 'temps transcorregut' actualment

■ 2.1 La construcció de temps transcorregut amb *fer*

En català actual, com en la resta de llengües romàniques, hi ha determinades construccions que localitzen la situació expressada pel predicat en l'eix temporal (Solà i Pujols, 2002). Aquest paper el fan, principalment, els adverbis de temps (1) i les oracions subordinades (2) i els sintagmes preposicionals (3) i nominals (4) amb valor temporal:

- (1) *Enguany* se celebra el setè centenari de la mort de Ramon Llull.
- (2) *Quan vindràs* ja no hi seré.
- (3) Faig classe *de vesprada*.
- (4) Les festes del barri comencen *aquesta setmana*.

A més, la construcció <*fer* + [TEMPS]> també fa aquesta funció localitzadora:

- (5) a. *Fa poc que* ha arribat (s. v. *poc*, GDLC).
 - b. [...] dos personatges tan aficionats a la festa i la dansa que *fa 20 anys* l'Ajuntament del Pinós els volgué retre homenatge i representar-los en dos gegants. (*La Veu del País Valencià*, 10/04/2016)
- (6) a. Els pescadors *fa temps que* es lamenten de la reducció de les captures [...]. (*El Temps*, 28/08/2016)
 - b. La segregació escolar resta invariable *des de fa 10 anys*. (*El Punt-Avui*, 16/07/2016)

Els casos exposats en (5) i (6) es corresponen amb els subesquemes de la construcció o esquema genèric <fer + [TEMPS]>, amb la qual cosa presenten els següents trets comuns:²

- L'ús de *fer* com a verb lleuger (Fernández / Rigau, 2009), és a dir, com a verb buit de significat lèxic, que ha patit un procés de blanqueig semàntic o *bleaching*, i que només aporta significat aspectual a la construcció. Per aquest motiu, *fer* exigeix en tots els exemples l'ús d'unitats temporals, les quals el complementen i assumeixen la càrrega semàntica de la construcció. Aquestes unitats poden ser un substantiu, quantificat (5b, 6b) o no (6a), o bé un quantificador (5a); d'altra banda, poden ser específiques (5b, 6b) o inespecífiques (5a, 6a).
- El caràcter impersonal de les construccions.
- L'expressió, en tots els casos, del transcurs o l'acompliment d'un determinat període de temps entre dos punts de referència: el moment marcat per la situació del verb semànticament ple –*arribar* en (5a), *retre homenatge* i *representar* en (5b), *lamentar-se* en (6a) i *restar invariable* en 6(b)– i el moment d'enunciació –com és el cas de totes les oracions de (5) i (6)– o un altre punt de referència temporal.³

No obstant això, en la mesura que els exemples de (5) i (6) són variants d'un mateix esquema construccional, també presenten algunes diferències. Des del punt de vista sintàctic, les construccions de (5b) i (6b) fan la funció d'adjunt temporal (Rigau, 2001). Les de (5a) i (6a), per contra, presenten una forma complexa i controvertida, atès que el verb *fer* introdueix les unitats temporals amb la conjunció subordinant *que*. Els estudiosos que han analitzat aquesta forma encara no han aconseguit definir-ne l'estructura de manera satisfactòria.⁴ Pel que fa a l'aspecte, (5a) i (5b) localitzen un punt temporal en el passat, mentre que (6a) i (6b) formen part del grup d'enunciats que Mória (2011) ha definit com a construccions de “durada ancorada”. La primera classe de construccions es caracteritzen perquè la situació expressada pel verb semànticament ple és tèlica i culmina abans del

2 Fem servir els conceptes de *esquema* i *subesquema* d'acord amb la proposta construccionista aplicada al canvi lingüístic formulada per Traugott i Trousdale (2013: 17).

3 El punt que es pren com a referència per a establir l'interval de temps transcorregut des de la situació expressada pel verb semànticament ple no ha de coincidir necessàriament amb el moment d'enunciació. Aquest punt pot desplaçar-se cap al passat o cap al futur i, en conseqüència, pot situar-se abans (“Ahir va fer un any que vaig acabar la carrera”) o després del moment de parla (“Demà farà un any que vaig acabar la carrera”).

4 Solà (2002) i Solà i Pujols (2002) enumeren els aspectes que caldria resoldre per poder donar una explicació coherent de l'estructura.

punt que es pren com a referència per a establir el període de temps transcorregut. En canvi, la situació verbal de les construccions de “durada ancordada” és atèlica i s’estén fins al moment de referència temporal.

■ 2.2 Les construccions de temps transcorregut amb *haver*

Les construccions que acabem d’exposar també existien en català antic. La diferència de les formes antigues respecte de les actuals és que llavors no es constituïen amb el verb *fer*, sinó amb *haver* (Martines, 2015b; en premsa). A hores d’ara, el català encara conserva alguna recialla d’aquelles estructures antigues: *temps ha i*, en menor mesura, *anys ha i dies ha*.

Aquestes construccions –sobretot *temps ha*, que és la més freqüent de les tres– apareixen recollides en els principals diccionaris del català actual. El *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC), de l’Institut d’Estudis Catalans, arreplega les formes *temps ha i hi ha quatre anys*,⁵ i les defineix com a ‘fa temps’ i ‘fa quatre anys’ respectivament. A més, el diccionari normatiu les vincula a un ús transitiu del verb *haver* que ‘denota que quelcom existeix, es troba, es dóna, s’esdevé, s’acompleix’ (s. v. *haver*, DIEC). Pel que fa als diccionaris descriptius, el *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC) recull un exemple d’ús de *temps ha* (“Temps ha que no l’hem vist”) i un altre de *dies ha* (“Dies ha que rodava pel bosc”), i defineix aquestes formes com a ‘expressions temporals fossilitzades, fer, acomplir-se una quantitat de temps’ (s. v. *haver*, GDLC); per la seua banda, l’accepció temporal de *haver* del *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DDLC) remet a la construcció temporal amb *fer* (s. v. *haver*, DDLC).⁶ Finalment, el *Diccionari de sinònims de frases fetes* (DSFF), d’Espinal, inclou la forma *temps ha*, per la qual cosa la defineix com una unitat fraseològica i la relaciona amb altres fraseologismes que localitzen la predicció en un temps llunyà, com ara *temps era temps, en aquell temps o en altre temps* (s. v. *antigament i antany*, DSFF). Així mateix, el DSFF explica que la variant *anys ha* també es fa servir en aquest sentit (s. v. *antiquat*, DSFF), i que *dies ha* s’usa com a sinònim de *l’altre diassa*, és a dir, que significa ‘ja fa dies’ (s. v. *día*, DSFF) o ‘un dels dies proppassats’ (s. v. *diassa*, DIEC).

Gairebé tots els diccionaris esmentats coincideixen a considerar que les construccions actuals amb *haver* són equivalents a les formes amb *fer*. Però

5 Sobre l’ús del pronom *hi* en les construccions de temps transcorregut amb *haver* vegeu García (2015).

6 El GDLC i el DDLC preveuen, de la mateixa manera que el DIEC, la possibilitat que *haver* aparega acompanyat del locatiu *hi* en aquestes construccions.

el GDLC adverteix que les dues estructures són distintes des d'un punt de vista formal –per bé que les defineix com a iguals des del punt de vista semàntic–. I és que, com hem vist més amunt, qualifica les formes amb *haver* com a “expressions fossilitzades”. Aquesta caracterització ajuda a entendre el motiu pel qual *temps ha*, *anys ha* i *dies ha* han estat incloses en el DSFF, ja que, efectivament, són unitats rutinitzades, amb un grau elevat de fixació (Traugott / Trousdale, 2013).⁷

El DSFF s'allunya de la resta de diccionaris, atès que considera que el significat de *temps ha* i *anys ha* no és ben bé equivalent a *fa temps* o *fa anys*. Segons aquesta obra –ja ho avançàvem adés–, *temps ha* i *anys ha* designen el transcurs d'un període de temps dilatat, extens, des de l'inici o l'acompliment d'una determinada situació. Aquesta definició es correspon amb el significat que atorga el *Diccionario de la Real Academia Española* (DRAE) a l'expressió correlativa en castellà, *tiempo ha*: ‘largo espacio de tiempo’ (s. v. *tiempo*, DRAE).

Com veurem en § 5, la definició que dona el diccionari fraseològic d'Espinal de *temps ha* coincideix amb la majoria dels usos que hem documentat del període contemporani. Fet i fet, en el segle XX *temps ha* es caracteritza pels trets següents:

- És una construcció arcaïtzant considerablement saturada.
- Acostuma a aparèixer en contextos emfàtics, sovint de caràcter exclamatiu.
- Es fa servir amb un sentit intensiu, per localitzar una situació determinada, que pot haver culminat o no, en un punt que el locutor considera relativament llunyà respecte del moment de parla o d'un altre moment referencial.
- S'usa de manera restringida en determinats gèneres discursius de caràcter culte i registre elevat.

Les següents ocurrències exemplifiquen aquesta caracterització:

- (7) —Sembla mentida que sigas tan gamarús; què't costava de parlar nèt y clar y no fer embuts com una criatura! *Temps hà que* te'l veyal cor, y

7 Traugott i Trousdale (2013) fan servir el terme *rutinització* per designar el procés de fixació progressiva dels components que formen una construcció. En la tradició dels estudis sobre gramaticalització aquest concepte se sol denominar *fixació* (Lehmann, 1995: 164). En definitiva, *rutinització* i *fixació* són termes equivalents: la diferència és que el primer prové de la teories construccionistes aplicades al canvi lingüístic i el segon pertany a l'àmbit dels estudis sobre gramaticalització.

- ¡què més podia desitjar una noya com jo que trobar un bon partit y un brau jove! (Marià Vayreda, *La punyalada* [1904]; CTILC)
- (8) —Una gent tan ase com aquesta ja l'haurien occida *temps ha*, sinó haguessin trobat una illa segura [...]. (Marià Manent, *El llibre de la jungla* [1923]; CTILC)
- (9) *Temps ha, temps ha* no capcineges / vana i fatal com el serpent, / ni et tornes pà·lida d'enveges, / ni en tos badius l'ira s'encén, [...]. (Josep Carner, *La inútil ofrena* [1924]; CTILC)
- (10) Cada tarda les arremia al joquiner, dins la barraqueta, i recollia sens falta tots els ous que ponien. I així, amb la carn salada i la ventresca, la juliana del divendres i el seu enciam de margaridetes, menava una vida quieta. *Temps ha que* s'és fosa entre els ossos de la muntanya i encara la veig amb sa còfia cenyida al front... (Josep-Sebastià Pons, *Llibre de les set sivelles* [1956]; CTILC)

Fins arribar a l'estadi de (7), (8), (9) i (10), les formes temporals amb *haver* experimentaren un seguit de canvis sintàctics i semàntics, motivats per usos cada vegada més subjectius o modalitzats, que culminaren en la gènesi de noves construccions: *temps ha* i *anys ha*, estructures amb una forma, un significat i una funció diferents de la construcció originària. En els apartats següents, doncs, explicarem els aspectes més interessants d'aquesta evolució.

■ 3 El valor de temps transcorregut de <*haver* + [TEMPS]>: l'origen de la construcció *temps ha* (ss. XIII–XV)

Com ja hem apuntat en l'apartat anterior, durant l'edat mitjana la noció de temps transcorregut s'expressava essencialment amb el verb *haver*. Aquestes formes, que són l'origen de la construcció actual *temps ha* i d'altres semblants, ja apareixen documentades en les manifestacions textuals del català més primigeni:

- (11) E aquels ·III· pans que eu me n'aporté tornaren ayxí durs con a péres, e duraren-me ·XLVII· anys, els meus vestimens són podritz *lonc temps ha*. (*Vides de Sants Rosselloneses* [s. XIII]; CIGCA)
- (12) Com fo demanat si sab àls, dix que no; de temps, dix que *bé pot aver ·I· ayn e mig*; de parentesc de suborn, dix que no.
(*Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina* [s. XIII]; CIGCA)

- (13) Apar, per ayçò, que ·I· avocat, *dos dies ha*, morí en esta ciutat per dolor de costat, e, abans ·I· poc que morís, apelà son servidor e dix-li que li apareylàs les vestadures per anar defora.
(“*Diàlegs*” de sant Gregori [s. XIII]; CIGCA)

En (11) l’ús de l’adjectiu *llong* determina, de manera indefinida, que la quantitat de temps transcorregut expressada per *temps ha* és elevada. D’altra banda, els quantitatius “I” (12) i “dos” (13) especifiquen respectivament, quina és la distància temporal que denoten *any*, en el primer cas, i *dies*, en el segon. Aquests exemples primerencs mostren com en aquest període les construccions temporals amb *haver* es trobaven en un estadi diferent del que hem descrit en § 2.2 En primer lloc, la construcció encara no està saturada –o, si més no, el grau de saturació és baix–. Així ho demostren els indicadors següents: (a) l’ús de modificadors en els tres casos, (b) la posició postverbal del sintagma “I any” en (13) i (c) el fet que el verb *haver* aparega conjugat en infinitiu. En segon lloc, cal destacar que el significat de “l’ong temps ha” en (12) coincideix amb l’ús majoritari que es fa de *temps ha* contemporàniament –sense cap modificador, determinant o quantitatiu–. Això ens mena a suposar que entre un estadi i l’altre hi ha hagut un procés d’especialització semàntica (Martines, 2015b), al llarg del qual la forma *temps ha* –també *anys ha*– desplegà un valor intensiu (§ 4.1). Com veurem en § 5, hem documentat molts casos contemporanis semblants als de (7), (8), (9) i (10), en què la construcció denota el temps transcorregut de manera intensiva sense la necessitat d’aparèixer encapçalada per cap modificador.

De més a més, les dades obtingudes del CIGCA ens permeten corroborar que les construccions temporals amb *haver* en català antic equivalien a les formes actuals amb *fer*:

- (14) a. Que *no ha gayres de dies que* han perdut lur senyor, qui era lo mellor cavaller del món [...]. (Ramon Muntaner, *Crònica*, [s. XIV]; CIGCA)
b. —Yo cerch un cavaller qui, *pochs dies ha*, vencé vuyt cavallers e tolgué la mala costuma d’albines, per què us suplich que, si res ne sabets, que m’o vullats dir, car yo li comtaré unes noves que li plauran molt. (*Curial* [s. XV]; CIGCA)
- (15) a. E fo nostre conseyl que l’anàssem veer a Tudela, car bé *havia* ·XXV· *ayns que* él no era exit de Tudela ne cavalgà en negun logar. (Jaume I, *Llibre dels fets* [s. XIV]; CIGCA)
b. Dimarts, a ·XXVIII· d’octubre ·MCCCXXXVIII·, los Deputats e Oïdors de Comptes del General de Cathalunya, de consell de lurs

advocats, deliberaren que, per raó de les morts qui *dies ha* continuen en la present ciutat de Barchinona, l'ofici de lur deputació sia mudat a Vilafranca de Penedès.
(Jaume Safont, *Dieteri o llibre de jornades* [s. XV]; CIGCA)

Les construccions de (14) es caracteritzen per localitzar en el passat situacions que han estat culminades abans del moment d'enunciació. En canvi, els enunciats de (15) són construccions de durada ancorada (Móia, 2011): localitzen situacions que s'inicien en el passat i es perllonguen fins al moment de referència temporal –situat aquest abans del moment d'enunciació en (15a)–. Així, doncs, des d'un punt de vista semàntic, les formes de (14a) i (14b) són el correlat antic de les expressions exemplificades en (5a) i (5b), mentre que les construccions de (15a) i (15b) es corresponen amb les solucions actuals il·lustrades en (6a) i (6b). Des d'un punt de vista sintàctic, observem que les estructures temporals de (14a) i (15a) introdueixen una oració subordinada encapçalada per *que*, amb la qual cosa coincideixen amb les formes de (5a) i (6a); per contra, les expressions de (14b) i (16b) funcionen com a complements adjunts de temps, i equivalen a les solucions actuals amb *fer*, com ara les de (5b) i (6b).

Pel que fa a les construccions de temps transcorregut amb *fer*, la primera ocurrència que hem pogut documentar en els corpus consultats data de començaments del segle XVI, concretament de l'any 1512:

- (16) Interrogat *quant fa que* és en la present ciutat y per què és fora de sa terra. Qui dix que poc abans de Nadal proppassat se'n vingué en aquesta ciutat.
(*La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* [s. XVI]; CIGCA)

Aquesta és l'única mostra que hem aconseguit documentar en la primera meitat del segle XVI, amb la qual cosa la freqüència d'aparició de *fer* en construccions de temps transcorregut durant aquest període no és gaire significativa. Tanmateix, a les darreries del mateix segle la presència de *fer* en usos temporals augmenta notablement. Aquesta tendència s'accentua al llarg dels segles XVII i XVIII, amb la qual cosa les construccions amb *fer* comencen a desplaçar les formes amb *haver* de l'àmbit de l'expressió del temps transcorregut. Finalment, en el segle XIX les construccions amb *haver* s'empren de manera minoritària, sobretot en comparació amb l'ús de les expressions amb *fer* (Garcia, 2015).

■ 4 Usos inespecífics de la construcció de temps transcorregut amb *haver*: el camí cap a la intensificació (ss. XVI–XVIII)

En aquest apartat descriurem els contextos en què aflora el valor intensiu de *temps ha* i altres construccions semblants, com ara *anys ha* i *dies ha*.

La construcció de temps transcorregut amb *haver*, de la qual són “hereves” (Goldberg, 2006) aquestes formes, pot al·ludir en català antic a períodes temporals específics (delimitats), relativament específics (relativament delimitats) o inespecífics (no delimitats). Si el període en qüestió apareix determinat per un numeral cardinal, la construcció és específica, delimitada, en la mesura que el locutor expressa l’extensió exacta del temps transcorregut, com en l’exemple (17):⁸

- (17) Deliberaren allí davant la princesa que l’endemà per lo matí anassen llà hon era lo emperador, lo qual havia ·III· dies que combatia una ciutat e no la podien pendre. (Joanot Martorell, *Tirant* [s. XV]; CIGCA)

En canvi, si està introduït o constituït per un quantificador quantitatiu, com en (18), la construcció és relativament específica o delimitada. En aquest cas, el locutor pondera de manera aproximativa l’extensió temporal, que pot ser percebuda com a llarga (18a) o com a breu (18b):

- (18) a. En la noble y gran ciutat de València tenia hun home una filla de edat de quatorze anys que *molt* temps havia que per l’esperit maligne era turmentada.
(*Primera part de la història de València* [s. XVI])
- b. És ver que lo cavaller acusat ha dos fills, los quals *poch* ha són venguts de Boèmia [...]. (*Curial* [s. XV]; CIGCA)

Finalment, si el sintagma que denota el temps transcorregut va encapçalat per un quantificador indefinit (19a) o és un sintagma nominal escarrit (Brucart, 2002) —és a dir, que no és determinat ni quantificat de manera explícita— (19b), la construcció és inespecífica. Tant en un cas com en l’altre, el locutor no expressa l’extensió del període temporal al qual fa referència l’enunciat, sovint perquè no ho sap, com en (19b):

8 Usem els termes *específic* i *inespecífic* d’acord amb la definició de Brucart (2002). Pel que fa als quantificadors, seguim la classificació proposada per Brucart i Rigau (2002).

- (19) a. Bé creem sapiats com *algun* temps ha metem en penyora los castells de Bellpuig e de la Bastida, situats en Vallspir [...].
(*Lletres reials a la ciutat de Girona* [XIV]; CIGCA)
- b. Escalona que fo presa en la cort *temps ha*, no sab quant, per rahon de la mort d'en Guerau Algamés, e estech presa lonch temps e no ha vist que enaprés tornàs ne sia tornada ab son marit, no sab, emperò, hon està.
(*Clams i crims en la València medieval* [s. XIV]; CIGCA)

D'acord amb les ocurrències del CIGCA i del CIGMod, hem pogut atestar que el valor intensiu de *temps ha*, *anys ha* i *dies ha* sorgeix de localitzacions temporals inespecífiques, i, més concretament, escarides, semblants a la de (19b). Com veurem en § 4.1, l'absència de delimitació explícita permet inferir, en determinats contextos, que l'extensió del temps transcorregut és elevada. Aquesta interpretació sembla que està restringida a la resta d'usos –representats en (17) i (18)–, atès que expliciten, d'una manera més o menys definida, la demarcació dels períodes. Així i tot, (19b) no es pot considerar encara un context facilitador del canvi. El fet que el locutor desconega l'extensió del temps transcorregut des del moment en què “[na Gueralda] fo presa en la cort” fins al moment d'enunciació només permet fer una interpretació inespecífica de l'expressió temporal.

■ 4.1 El sorgiment del valor intensiu

Els primers contextos en què les construccions de temps transcorregut no delimitades amb *haver* es poden interpretar de manera intensiva daten del segle XVI:

- (20) Molt magnífich senyor cosín jermà: *Dies ha que* no tinch letres de vostra mercè y estich-ne ab molta ànsia. (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i Estefania de Requesens* [s. XVI]; CIGCA)

El fragment de la correspondència d'Hipòlita Roís de Liori i Estefania Requesens reproduït en (20) ja pot considerar-se un context pont, és a dir, un context facilitador d'aquest procés de canvi: 'temps transcorregut (no delimitat)' > 'temps transcorregut d'extensió elevada'. El concepte de *context pont* fa referència als “casos que permeten una doble interpretació del constructe, tant la del significat original [...], com la del sentit innovador [...]” (Antolí, 2015b: 66). El terme prové dels paradigmes teòrics que estu-

dien el canvi semàntic per mitjà de l'ús. Una de les propostes fonamentals d'aquesta tendència, la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic (TIICS) de Traugott (2010; 2012), postula, precisament, que “language change is language in use”, i que, per tant, el context fa una funció essencial en els processos de canvi semàntic. Aquesta teoria ja ha estat aplicada i definida al cas del català en diversos estudis. Precisament, pel que fa als contextos pont, Martines i Montserrat, en seu treball sobre el canvi semàntic de *jaquir*, expliquen que “els sentits nous poden arribar a semantitzar: a ser identificats ja fora d'aquests contextos afavoridors (*bridging contexts*)” (Martines / Montserrat, 2014: 196).

De fet, la TIICS parteix del supòsit que les construccions tenen un significat codificat, semàntic, i un altre de pragmàtic, el qual s'infereix pel context. Traugott (2010; Traugott / Dasher, 2002) defineix aquest darrer tipus de significat, el significat inferit, com a “inferència invitada” (*invited inference*). El terme *invitada* destaca el paper del context en la construcció de significats pragmàtics o no codificats, bé perquè el locutor invita el receptor a fer una determinada inferència (Traugott / Dasher, 2002), bé perquè el receptor fa una interpretació innovadora de l'enunciat (Traugott / Trousdale, 2013). A més, la teoria de Traugott se sustenta en l'actuació de dos mecanismes pragmaticodiscursius que, al capdavall, són els que possibiliten la generació d'inferències i, en darrer terme, la realització del canvi semàntic: la subjectivació i la intersubjectivació. Aquests conceptes fan referència als processos pels quals les llengües semantitzen les actituds i les creences del locutor –en el cas de la subjectivació– o l'interès del locutor per la manera com el receptor pugui rebre el missatge –en el cas de la intersubjectivació– (Traugott, 2010).

D'acord amb aquests conceptes teòrics, l'enunciat (20) pot considerar-se un context pont, ja que és ambigu i, per tant, permet ésser interpretat de dues maneres diferents:

- Es pot inferir que des de l'última vegada que el locutor (Estefania de Requesens) rebé una carta del seu cosí hi ha un nombre indeterminat de dies. Aquesta interpretació es correspon amb l'únic significat codificat o semàntic que llavors tenia la construcció *dies ha*.
- Tanmateix, el context permet fer una segona interpretació pragmàtica, de caràcter eventual: l'ansietat d'Estefania per no haver rebut correspondència del cosí dins del termini que es considera normal invita a inferir que *dies ha* significa, eventualment, ‘període de temps transcorregut extens’. El mecanisme que actua en la negociació d'aquest sentit

innovador és la intersubjectivitat (Traugott, 2010): l'emissor vol que el destinatari li escriga, però per aconseguir-ho no expressa aquesta voluntat obertament (amb una ordre), sinó que modula l'enunciat perquè la recepció per part de l'interlocutor siga positiva.

Durant tot el període modern trobem més casos semblants al de (20) –si bé és cert que aquests són més nombrosos en el segle XVIII–, en què el context convida a fer una interpretació en clau intensiva:⁹

- (21) Los dits fossers se posauan en algun canto dels carrers de la Ciutat ahont se trobauan, fent parar las carretas que aportauan, y cridauan à tots los circunuehins si tenian morts en las casas pera enterrar [...], així que tota la present Ciutat se troba de present y *dies ha* en un tant llamentós y desdichat stat, que ni los homens se recordan del ser que tenen ni tenen imaginatio dels treballs que pateixen, recordantse tant solament de ser cristians [...].

(*Manual de novells ardots* [s. XVII]; CIGMod)

- (22) ROAGÓ

Mestre Pau, ja veis *qu'ha tems/ que* vénc per sa vostra fiya / y, de aqueix modo, voldria / sèbrer cuant serem parens.

PAU

Jo no sé com se pot fer / axò que m'has demanat.

(*Entremès d'en Roagó Florit y na Faldó* [s. XVIII], 125; CIGMod)

Així, doncs, els contextos dels exemples anteriors permeten interpretar que les diferents construccions amb *haber* al·ludeixen a períodes de 'temps transcorregut d'extensió elevada'.¹⁰ En (21) el locutor descriu l'estat "llamentós" i "desdichat" en què es troba Barcelona a causa de la pesta. El caràcter negatiu de la situació exposada invita a entendre que el període de temps que dura la malaltia, expressat per *dies ha*, és llarg.¹¹

9 Caldria quantificar la relació entre usos de temps transcorregut amb *haber*, contextos pont i usos ja codificats del valor intensiu al llarg dels diferents períodes històrics per poder datar l'evolució d'aquestes formes d'una manera més exacta. Aquest objectiu el reservem per a estudis posteriors.

10 Evidentment, les construccions de (21) i (22) també admeten una interpretació convencional, d'acord amb el sentit codificat. Cal recordar que apareixen usades en contextos pont.

11 A més, el fet que *dies ha* aparega seguit d'una construcció consecutiva encapçalada per *tant* ("tant llamentós y desdichat stat, que [...]") reforça la possible interpretació intensiva.

Aquesta inferència té una base metonímica i està motivada per la subjectivitat (Traugott, 2010), ja que es fonamenta en un raonament associatiu, de tipus abductiu, en el qual el locutor:

- concep que l'estat de la ciutat és indesitjable;
- considera que una situació indesitjable hauria de finalitzar com més aviat millor;
- percep el període en què Barcelona es troba assolada per la pesta com un interval de temps llarg, perquè desitja que la malaltia remeta.

La situació representada en (22) afavoreix la interpretació innovadora en tant que l'emissor (Roagó) vol casar-se amb la filla del seu interlocutor (Pau) i, per això, l'invita a inferir que és un pretendent digne. En aquest sentit, el locutor mira de convèncer el destinatari a través de les raons següents: (a) la voluntat de casar-s'hi és reiterativa ("vénc") i (b) es prolonga al llarg d'un període de temps que es percep i es pretén fer percebre com a extens ("ja veis que ha tems"). Així, el mecanisme pragmatico-discursiu que en aquest cas possibilita la inferència invitada és la intersubjectivació, tal com l'entén Traugott (2010). No debades, el locutor apel·la directament al receptor, amb l'ús d'un verb de percepció com a marcador evidencial *-veure-* (Antolí, 2015b), per fer-lo partícip de les seues intencions.

Els casos que acabem d'analitzar il·lustren, a grans trets, algunes de les característiques del procés pel qual les formes de temps transcorregut amb *haver* escarides comencen a semantitzar, de manera subjectiva o intersubjectiva, un valor intensiu al llarg de l'edat moderna. Aquesta evolució parteix de situacions discursives que repeteixen un patró molt semblant, basat en el desig del locutor perquè es duga a terme un fet determinat, com és el cas de (20) i (22), o bé perquè cesse una situació que es percep com a negativa, com en (21). D'altra banda, la no-delimitació temporal de les construccions també permet inferir el significat de manera intensiva. Tal com apunta Martines (2015a: 233) en l'estudi de *esmar*, una unitat incalculable tendeix a interpretar-se en un sentit genèric, emfàtic o intensiu. Finalment, convé remarcar que les interpretacions intensives de les construccions de temps transcorregut amb *haver* són encara eventuals en aquest període.

■ 5 Usos discursius de les construccions temporals amb *haver* (ss. XIX–XX): una mostra

Algunes de les ocurrencies que hem extret del CTILC indiquen que les construccions temporals amb *haver* ja havien codificat el valor intensiu a les darreries del segle XIX. A més, ja hem avançat en § 2.2 que durant el període contemporani aquestes formes (a) presenten un nivell de saturació considerable, (b) tenen un caràcter arcaic i (c) acostumen a usar-se en contextos pragmàtics molt marcats. De fet, en el segle XX només es conserven com a marques discursives de registre o, fins i tot, de gènere textual.

Els exemples següents són una bona mostra de quin és l'estat d'aquestes construccions durant la segona meitat del segle XIX:

- (23) a. Deu meu! Deu meu! va murmurar aterrat son pare; *temps ha* que m'ho temia... ¡pobre filla meva! (Martí Genís i Aguilar, *Julita* [1874]; CTILC)
- b. Altres y altres ideas anavan y venian per son preocupat enteniment, que'l distreyan á fins del lloch ahont era; quan la senyora Clara'l va cridar, potser de pena que li donava fins en mitx del seu dolor de mare, convidantlo á anarsen una estona á dormir, ja que *feya més temps* qu'ella que vetllava, y ella y en Quimet ja lo avisarian si hi hagués cualsevol novetat. (Martí Genís i Aguilar, *Julita* [1874]; CTILC)
- (24) *Fa més de trenta anys* que'l districte de Vilaniu es dels senyors Galceráns, y ja ho havia sigut l'any dotze y l'any vint, y ho será mentres la casa conservi'l bon nom que du *sigles ha* y'l poble no perdi'l seny... (Narcís Oller, *Vilaniu* [1885]; CTILC).
- (25) Ab nostra vehina Fransa / en Moret no hi vol tractá, / y aixó que'ls nostres pagesos / ho desitjan *molt temps ha*; / perque's troban *ja fa mesos* plens de ví, en tan grans embulls, / que diu que regan las vinyas / ab llágrimas dels seus ulls. (*La Esquella de la Torratxa. Periódich satíric*, 821 [1894]; CTILC)
- (26) A Don Quijote no li entra al cervell que John Bull sigui capás de donar á Irlanda la autonomia, com *fa anys ha* l'ha deixada pendre al Canadá, á la Australia, al Cap de Bona Esperansa y á la majoria de las colonias en que hi abunda l'element européu, y'l compadeix desde'l fons de la seva ánima. (Valentí Almirall, *Lo catalanisme* [1886]; CTILC)

Els casos de (23) exemplifiquen una tendència bastant freqüent en la narrativa d'aquest període, la qual consisteix a usar les formes amb *haver* i amb *fer* d'una manera diferencial dins d'una mateixa obra. Així, mentre que la construcció amb *fer* s'utilitza en el discurs del narrador (23b), la solució amb *haver* es fa servir en l'enunciat d'un personatge (23a). Els trets principals del primer tipus de discurs són l'ús de l'estil indirecte i la prevalença de la funció referencial; els del segon, l'ús de l'estil indirecte i la prevalença de la funció expressiva. La forma amb *fer* apareix, doncs, en un context discursiu més neutre que no pas el del fragment on l'autor empra la variant amb *haver*. De fet, el parlament en què s'inscriu la construcció *temps ha* presenta un to eminentment emfàtic, exclamatiu. No debades, és un plany. Això ens fa suposar que la tria d'una forma o una altra no és en cap cas arbitrària, sinó que depèn de la funció comunicativa de cada tipus de discurs. En definitiva, la distribució d'usos de (23) indica que *temps ha* ja ha codificat el sentit intensiu i, llavors, es considera una forma adequada per a atorgar dramatisme a la intervenció d'un personatge.

En (24) també es fa un ús diferenciat de les formes amb *fer* i les formes amb *haver* en una mateixa novel·la –fins i tot, en un mateix fragment–. En aquest cas, la construcció amb *fer* s'utilitza per designar un període temporal delimitat (“més de trenta anys”). Al seu torn, la construcció amb *haver* es fa servir en un sentit clarament intensiu, ja que està constituïda per un sintagma nominal escarrit, el nucli del qual fa referència a una unitat temporal d'una extensió considerable (“sigles”).

La distribució d'usos en (25) està condicionada per la rima de la composició: en el quart vers s'utilitza “molt temps ha” perquè rime amb “tractá” i en el cinquè es fa servir “ja fa mesos” perquè rime amb “page-sos”. A més, aquest exemple també indica que la construcció *temps ha* es troba parcialment saturada. Si bé pot aparèixer encara combinada amb un quantificador (“molt”), la posició dels elements que la conformen tendeix a ser fixa, de manera que, en aquest període, el verb antecedeix la unitat de mesura temporal en la majoria dels casos. Aquesta tendència permet explicar per què en el quart vers l'autor usa la construcció amb *haver* en comptes de la forma amb *fer*. I és que la posició preverbal no és gens freqüent en les construccions amb *fer*; en canvi, sí que ho és en les formes amb *haver*, la qual cosa possibilita la rima del quart vers amb el segon. La posició que presenten els diferents elements en les construccions temporals amb *fer* i *haver* dels exemples (23) i (24) ajuden a confirmar-ho. D'altra banda, l'exemple (26) també demostra que la construcció *anys ha* té un grau de saturació considerable en aquesta època. No debades, l'autor del text la

interpreta com una unitat fixada, fins el punt d'usar-la en una construcció amb *fer* (“fa anys ha”).

Els exemples exposats en (27) il·lustren algunes de les particularitats que presenten els usos de la construcció *temps ha* durant el segle XX:

- (27) a. I era entre els pretendents un home que no coneixia llei, i es deia Ctesip i habitava estades a Same. El qual, fiat de les seves possessions sense compte pretenia l'esposa d'Ulisses absent *temps havia*. (Carles Riba, *Odíssea* [1919]; CTILC)
- b. Durant alguns segles abans havien vingut en incursió des dels deserts sud-orientals certes tribus robustes i ben nuades, que *temps havia* havien foragitat o assimilat els canaanites al llarg de les terres altes d'a ponent del Jordà. (Carles Riba, *L'antic Orient* [1920]; CTILC)

Tant (27a) com (27b) són exemples que provenen de l'obra de Carles Riba, la qual es caracteritza, entre altres coses, per l'elevat grau de formalitat. Considerem, per tant, que l'ús d'aquesta forma està vinculada amb la voluntat que tenia Riba de construir un discurs culte, de registre elevat. El primer exemple (27a) és un fragment de la traducció que aquest autor féu de l'*Odíssea*; el segon cas (27b) forma part d'un assaig de caràcter historiogràfic que escriví sobre les antigues civilitzacions d'orient. D'acord amb la temàtica d'aquests textos –i atenent al fet que les construccions temporals amb *fer* són significativament més freqüents que les formes amb *haver* ja des del segle anterior (Garcia, 2015)–, *temps ha* podria considerar-se un arcaisme. D'altra banda, cal remarcar que en (27a) i (27b) hi ha un tret que ja no és gaire habitual en les ocurrences d'aquest període, ni en les del període posterior (la segona meitat del segle XX): l'ús del verb *haver* flexionat, conjugat en pretèrit imperfet (“temps havia”). Això permet que es mantinga la concordança temporal (Solà i Pujols, 2002) entre el modificador –la construcció *temps ha*– i la situació expressada pel predicat. Com ja hem dit, aquesta tendència no és usual. I és que, en la majoria dels casos, el grau de saturació del constructe limita la flexió del verb al present d'indicatiu i, en conseqüència, fa impossible la concordança temporal entre el modificador temporal i el temps del predicat oracional, tal com s'esdevé en (28):

- (28) En temps de Carles el Calb s'esdevenen dos fets que s'anunciaven *temps ha*, i que són transcendents [...]. (Ferran Soldevila, *La història universal* [1920]; CTILC)

En (29) observem que la construcció *anys ha* també es troba considerablement saturada en aquest període, ja que s'identifica com una sola unitat i s'usa dins d'una construcció temporal constituïda per *fer*:

- (29) Les nines de Cerdanya / fan de bon festejà, / n'he festejada una *fa cosa d'un any ha*; / sos pares l'han perduda, no l'en saben trobà. / Son pare l'ha trobada: amb lo galan s'està. (Lluís Millet i Pagès, *De la cançó popular catalana* [1917]; CTILC)

Finalment, els casos de (30), (31), (32) i (33) també són representatius dels usos de *temps ha* que acabem d'exposar:

- (30) Fits als murs que caigueren
temps ha i palpen ara
mans d'esclaus, boires orbes.
(Salvador Espriu, *Mrs. Death* [1952]; CTILC)
- (31) *Temps ha*, de lluny, vaig enyorar la pàtria
i la ciutat més nostra;
i ho feia a la manera catalana,
ortodox i castís [...]. (Joan Oliver, *Vacances pagades* [1960]; CTILC)
- (32) Entitats d'aquesta índole funcionen *temps ha* en certes poblacions catalanes especialment dedicades a la indústria tèxtil, essent remarcable, pel seu desenrotllament i la magnitud dels serveis que ve prestant, el Condicionament de Terrassa. (*Laboratori General d'Assaigs i Condicionament* [1923]; CTILC)
- (33) En definitiva, la llengua d'Oliver sol ésser generalment depurada: no defuig construccions més aviat cultes (*temps ha, el moment en què*) [...]. (Francesc Vallverdú, *L'escriptor català i el problema de la llengua* [1968]; CTILC)¹²

En (30) *temps ha* –juntament amb la tria de formes com ara l'adjectiu *orb*– confereix als versos d'Espriu un to arcaïtzant. D'altra banda, les tipologies textuais d'aquests quatre exemples, la poesia en (30) i (31), el tractat científicotècnic en (32) i l'assaig en (33), es caracteritzen per fer servir un registre lingüístic elevat. Això ens permet afirmar que la construcció temporal que ens ocupa s'usa sovint com un marcador de registre (Biber, 1994), concretament, del registre formal. *Temps ha* és, doncs, una forma que en

12 En aquest cas, respectem la cursiva de l'original.

aquest període apareix associada majoritàriament als usos lingüístics més cultes. De fet, així és com també ho considera Francesc Vallverdú en (33).

■ 6 Conclusions

Al llarg de l'article hem descrit alguns dels aspectes més interessants del procés de discursivització de les construccions temporals amb *haber*. Els primers testimonis d'aquests constructes es remunten als textos més antics de la llengua catalana, com ara les *Vides de Sants Rosselloneses*. Les expressions temporals amb *haber* designaven el transcurs d'un determinat període de temps entre (a) el moment de realització o l'inici d'una situació i (b) el moment d'enunciació o un altre punt de referència temporal. Aquesta funció la fan actualment les construccions temporals amb *fer*, les quals ja apareixen documentades a començaments del segle XVI.

Paral·lelament a l'aflorament del valor temporal del verb *fer*, les formes de temps transcorregut primigènies comencen a evolucionar cap a valors més intensius. En aquest punt, hem analitzat una mostra representativa de contextos pont que possibiliten el canvi. Així, doncs, hem pogut comprovar que en l'inici d'aquest procés hi ha un seguit d'usos, de caràcter subjectiu i intersubjectiu (Traugott, 2010; 2012), que sempre segueixen un mateix patró pragmàtic. En tots aquests casos el locutor percep que el període de temps expressat per la construcció amb *haber* és extens, ja que desitja que la situació expressada pel predicat o bé es duga a terme o bé finalitze. D'altra banda, també hem definit la forma de les construccions vinculades a aquests usos: les expressions temporals no delimitades, i, més concretament, les escarides (Brucart, 2002). I és que l'absència de límits definits permet inferir que la quantitat de temps mesurada és més aviat extensa.

L'anàlisi de les ocurrencies del període contemporani ens ha permès atestar que en la segona meitat del segle XIX el sentit intensiu de les formes amb *haber* ja apareix codificat. Finalment, hem presentat, a grans trets, l'estat d'aquestes construccions durant el segle XX (sobretot *temps ha* i *anyis ha*, que són les més freqüents). En aquesta darrera etapa hem pogut observar, d'una banda, que perviuen com a formes fossilitzades, arcaïques, amb un grau de saturació considerable i, d'altra banda, que s'usen com a marcadors de registre (Biber, 1994) en textos molt formals. ■

■ Bibliografia

■ Corpus i obres de consulta

CIGCA = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic*, dins *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* [CIMTAC], Alacant: ISIC-IVITRA.

CIGMOD = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern*, dins *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis* [CIMTAC], Alacant: ISIC-IVITRA.

CIMTAC = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.), *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, Alacant: ISIC-IVITRA.

CTILC = Institut d'Estudis Catalans: *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, <<http://ctilc.iec.cat>> [10/07/2016].

DDLC = Institut d'Estudis Catalans: *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, <<http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>> [10/07/2016].

DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, <<http://dlc.iec.cat>> [10/07/2016].

DRAE = Real Academia de la Lengua Española: *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española*, <<http://dle.rae.es/?w=diccionario>> [10/07/2016].

DSFF = Espinal, Maria Teresa (2006): *Diccionari de sinònims de frases fetes*, Barcelona / València: Universitat Autònoma de Barcelona / Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GDLC = Enciclopèdia Catalana: *Gran diccionari de la llengua catalana*, <<http://www.diccionari.cat>> [10/07/2016].

■ Obres teòriques

Antolí, Jordi (2015a): «De la percepció cognitiva a la percepció auditiva. L'evolució del verb *entendre* en català antic (segles XIII–XVI)», *Mirabilia* 1, 46–71.

— (2015b): *L'evidencialitat en català antic: estudi de corpus i acostament segons la gramàtica cognitiva*, Alacant: Universitat d'Alacant.

Biber, Douglas (1994): «An analytical framework for register studies», in: Biber, Douglas / Finegan, Edward (eds.): *Sociolinguistic perspectives on register*, Oxford / New York: OUP, 31–56.

- Brucart, Josep Maria (2002): «Els determinants», in Solà *et al.* (coord.), 1435–1516.
- / Rigau, Gemma (2002): «La quantificació», in Solà *et al.* (coord.), 1517–1589.
- Díez-Itza, Eliseo (1991): *Las formas verbales de ciertas expresiones temporales en las lenguas románicas: un estudio de morfosintaxis histórica comparada*, Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Fernández-Soriano, Olga / Rigau, Gemma (2009): «Temporal non-impersonal constructions. Spanish light verbs *llevar* and *tener*», *Syntax* 12:2, 135–157.
- Garcia, Josep Vicent (2015): «L'article locatiu en les construccions de temps transcorregut amb *haver*: una panoràmica del fenomen», in: Cortijo, Antonio / Mallorquí, Enric (eds.): *Catalan diachronic and corpus linguistics*, Fullerton: Studia Iberica et Americana, 30–46.
- Goldberg, Adele (2006): *Constructions at work: the nature of generalization in language*, New York et al.: Oxford University Press.
- Howe, Chad / Ranson, Diane L. (2010): “The evolution of clausal temporal modifiers in Spanish and French”, *Romance Philology* 64, 45–55.
- Lehmann, Christian (1995): *Thoughts on grammaticalization*, München: Lincom Europa.
- Martines, Josep (2015a): «Diacronia i neologia: canvi semàntic, subjectivació i representació del pensament. El català *esmar*, des de ‘taxar’ fins a ‘inferir’ i ‘imaginar’ i més enllà», *Caplletra* 59, 221–248.
- (2015b): «L'expressió del temps transcorregut a l'edat mitjana. Construccions temporals existencials en el català del segle XV», comunicació presentada al 17è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), València.
- (en premsa): «Les oracions temporals», in: Martines, Josep / Pérez Saldanya, Manuel (eds.): *Gramàtica del català antic*, Barcelona: Empúries / Institut d'Estudis Catalans / Mouton de Gruyter.
- / Montserrat, Sandra (2014): «Subjectivació i inferència en l'evolució semàntica i en l'inici de la gramaticalització de *jaquir* (segles XI–XIII)», *Caplletra* 6, 185–211.
- Móia, Telmo (2011): «Expressões temporais com *haver*: gramaticalização e interpretação semântica», in: Costa, Armada / Barbosa, Pilar / Falé,

- Isabel (eds.): *Textos seleccionados do XXVI Encontro da Associação Portuguesa de Linguística*, Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística, 401–419.
- Rigau, Gemma (2001): «Temporal existential constructions in Romance», in: D'hulst, Yves / Rooryck, Johan / Schroten, Jan (eds.): *Languages and linguistic theory*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 307–334.
- Solà, Joan (2002): «Les subordinades de relatiu», in Solà *et al.* (coord.), 2455–2565.
- *et al.* (coord.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona: Empúries.
- Solà i Pujols, Jaume (2002): «Modificadors temporals i aspectuals», in Solà *et al.* (coord.), 2867–2936.
- Traugott, Elizabeth C. (2010): «Revisiting subjectification and intersubjectification», in: Davidse, Kristin / Vandelanotte, Lieven / Cuyckens, Hubert (eds.): *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*, Berlin: Mouton de Gruyter, 29–70.
- (2012): «Pragmatics and language change», in: Allan, Keith / Jaszczolt, Kasia M. (eds.): *The Cambridge handbook of pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 549–566.
- / Dasher, Richard (2002): *Regularity in semantic change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- / Trousdale, Graeme (2013): *Constructionalization and constructional changes*, Oxford: Oxford University Press.
- Josep Vicent Garcia Sebastià, Universitat d'Alacant, Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA / Departament de Filologia Catalana, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <josepv.garcia@ua.es>.